

В. Ю. Арешонков, Житомирський державний університет імені Івана Франка

**„ЗМІСТ ШКІЛЬНОЇ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧОЇ ОСВІТИ”
В ПОНЯТІЙНІЙ СИСТЕМІ ІСТОРИКО-МЕТОДИЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Арешонков В. Ю.

„Зміст шкільної суспільствознавчої освіти” в понятійній системі історико-методичного дослідження

У статті автор здійснив спробу уточнення поняття „зміст шкільної суспільствознавчої освіти” в понятійній системі історико-методичного дослідження. Зроблено висновок, що зміст шкільної суспільствознавчої освіти у радянській школі потрібно розуміти як систему інтегрованих наукових знань, умінь і навичок, способів навчальної діяльності, формалізованих в навчальних програмах, яка забезпечувала розвиток здібностей школярів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя і праці.

Ключові слова: суспільствознавство, зміст освіти, зміст суспільствознавчої освіти, навчальний предмет.

Арешонков В. Ю.

„Содержание школьного обществоведческого образования” в понятийной системе историко-методического исследования

В статье автор предпринял попытку уточнения понятия „содержание школьного обществоведческого образования” в понятийной системе историко-методического исследования. Сделан вывод, что содержание школьного обществоведческого образования в советской школе нужно понимать как систему интегрированных научных знаний, умений и навыков, способов учебной деятельности, формализованных в учебных программах, обеспечивающую развитие способностей школьников, формирование их мировоззрения, морали и поведения, подготовку к общественной жизни и труду.

Ключевые слова: обществознание, содержание образования, содержание обществоведческого образования, учебный предмет.

Історико-методичне дослідження формування і розвитку змісту шкільної суспільствознавчої освіти України у ХХ столітті, насамперед, передбачає

уточнення логічного змісту основних термінів і понять, якими описується зазначена сфера змісту освіти.

Хоча проблема формування змісту суспільствознавчої освіти знайшла відображення в працях К. Баханова, О. Дятлової, Л. Пироженко, О. Пометун, А. Приходько, Т. Ремех, Т. Самоплавської, І. Смагіна, Н. Ярош та ін., але сфокусованого на зміст суспільствознавства понятійного аналізу зазначені дослідники не пропонують.

Отже, **метою** нашої статті є уточнення поняття „зміст шкільної суспільствознавчої освіти” в понятійній системі історико-методичного дослідження.

В науковій літературі відносно галузей наукового знання і відповідних навчальних дисциплін поняття „суспільні”, „гуманітарні” та „соціальні” іноді використовують як синоніми, чим дезорієнтують дослідників.

У сучасній українській педагогічній науці цю понятійну проблему вирішив О. Михайличенко, який чітко визначив зміст понять „суспільні науки”, „гуманітарні науки”, „соціальні науки” [6].

На його думку, суспільні науки за своїм призначенням пов’язані з власними, окремими культурними та історичними надбаннями людства, суспільними нормами та установками, пов’язаними з окремою особою, окремою сім’єю, окремим класом, окремою групою, нацією, державою, ін., для яких характерні етнічні, національні, релігійні ознаки [6, с. 5]. Тому до суспільних наук дослідник відносить психологію, педагогіку, філософію, мовознавство, літературознавство, релігієзнавство, мистецтвознавство, археологію, етнографію, краєзнавство, культурологію, естетику, економіку.

Поняття «гуманітарне», як зазначає О. Михайличенко, – це ознака, в центрі якої знаходиться ідея людини як вищої цінності [6, с. 5]. Тому до гуманітарних він відносить клас (перелік) наук, що вивчають людину у сфері її духовної, розумової, етичної, культурної і суспільної діяльності. За об’єктом, предметом вивчення гуманітарні науки часто перетинаються з суспільними науками, протиставляючись при цьому методологією та методикою вивчення

[6, с. 5]. Відповідно до гуманітарних наук відносяться: рідна та іноземна мови, література, антропологія, теологія, журналістика, етнографія, етика, мистецькі науки, тощо.

До соціальних наук вчений відносить соціологію, соціальну психологію, юриспруденцію, політичну економію, історію, демографію, соціальну статистику, соціальну гігієну [6, с. 5 – 7].

О. Михайличенко соціальні, суспільні та гуманітарні науки об'єднує одним терміном – *суспільствознавство* [6, с. 5].

Грунтовний аналіз системи суспільствознавчих понять здійснив у своїй дисертації І. Смагін, який запропонував окреслювати широке і вузьке значення змісту поняття „суспільствознавство”.

На його думку, широка інтерпретація змісту поняття „суспільствознавство” охоплює „сукупність наукових знань про людину і суспільство, які формуються на основі історії, соціології, економічної теорії, політології, правознавства, культурології, соціальної економіки, соціальної психології і психології особистості, соціальної філософії, філософської антропології та етики” [6].

З позицій нормативного підходу, взявши за основу новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, суспільствознавство нині можна визначити як освітню галузь, що структурно складається з історичного та суспільствознавчого компонентів.

У вузькому значенні поняття „суспільствознавство” означає назву однойменних навчальних предметів з інтегрованим змістом у системі радянської шкільної освіти першої і другої половини ХХ ст.

В радянській шкільній освіті суспільствознавство як інтегрований навчальний предмет відоме у період 1921 – початок 30-х років та 1962 – 1991 років. Якщо в межах першого періоду історія входила в склад суспільствознавства як складова, то в межах другого – суспільствознавство й історія були рівнозначними навчальними предметами радянської школи.

Т. Бакка нинішнє шкільнє суспільствознавство визначає як комплекс „навчальних дисциплін, що мають на меті закласти в свідомості учнів основи філософських, культурологічних, правових, економічних, політологічних, громадянознавчих знань. Пріоритетні напрями шкільного суспільствознавства, а отже, і структура його змісту віддзеркалюються насамперед в інтеграції таких елементів знань, як основи філософії, культури, економіки, права і Конституції України, політології і громадянознавства. Його головна функція вбачається у забезпеченні належної соціалізації молодого покоління, формуванні у нього системи загальнолюдських, національних та особистісних цінностей і ціннісних орієнтацій, можливостей для свідомого вибору молодю людиною моделей поведінки, що відповідають потребам і викликам молоді української держави, демократії, інформаційного суспільства” [1, с. 9].

Визначення поняття „суспільствознавча освіта” в сучасній українській „Енциклопедії освіти” дається таке: суспільствознавча освіта – освіта, що орієнтує на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації, сприяє розвитку громадянського суспільства (сукупності історично складених форм сумісної діяльності людей), закріпленню й удосконаленню правової держави. Базовими для суспільствознавчої освіти є суспільствознавчі науки: соціальна філософія, політологія, етика, соціальна психологія, соціологія, економічна теорія тощо [4, с. 892].

Оскільки ми хронологічно в межах дослідження охоплюємо системи дорадянської, радянської та сучасної української освіти, то «шкільна суспільствознавча освіта» як робоче поняття для нашого дослідження, з урахуванням його використання в умовах трьох освітніх систем, ми наповнюємо таким змістом: *„Шкільна суспільствознавча освіта – це освіта, що на основі змісту суспільних і соціальних наук соціалізує особистість відповідно до державного (суспільного) замовлення, формалізованого в навчальних програмах, шляхом формування відповідних знань, умінь, навичок та ставлень у процесі вивчення шкільних суспільствознавчих предметів”*.

У дидактиці існували та існують різні трактування поняття „зміст освіти”.

Г. Коджаспірова у „Словнику з педагогіки” визначає зміст освіти і виховання як систему наукових знань, умінь і навичок, відношень і досвіду творчої діяльності, опанування якими забезпечує різносторонній розвиток розумових і фізичних здібностей вихованців, формування їх світогляду, моралі, поведінки, підготовку до громадського життя і праці [2, с. 313].

С. Гончаренко в „Українському педагогічному словнику” зазначає, що зміст *освіти* впливає із її основної функції – прилучити молодь до загальнолюдських і національних цінностей [2, с. 137]. „Зміст *освіти* це – система наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, практичних вмінь і навичок та способів діяльності, досвіду творчої діяльності, світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, якими повинен оволодіти учень у процесі навчання. На зміст освіти впливають об’єктивні (потреби суспільства у розвитку робочої сили; розвиток науки й техніки, що супроводжується появою нових ідей, теорій і докорінними змінами в техніці й технології) та суб’єктивні (політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених) фактори. Педагогічні вимоги до змісту освіти: зміст освіти повинен бути спрямований на досягнення основної мети виховання – формування гармонійно розвиненої, суспільно активної особистості – громадянина України; зміст освіти повинен будуватися на науковій основі” [2, с. 137].

Нове російське видання „Педагогічного енциклопедичного словника” (2008 р.) зазначає, що „Зміст освіти – це деяка адаптована система знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу, засвоєння якої забезпечує розвиток особистості”. У такому визначенні простежується особистісно орієнтований підхід до змісту освіти.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці зміст освіти визначають як:

– „сукупність тих знань, умінь і навичок, які входять у загальну середню освіту” (В. Галузинський, М. Євтух);

– „систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів,

формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці” (М. Фіцула);

– „систему наукових знань, умінь і навичок, засвоєння й набуття яких закладає основи для розвитку та формування особистості” (Н. Волкова);

– „частину культури, соціального досвіду суспільства, яка використовується в навчальному процесі для вирішення завдань навчання, виховання і розвитку особистості” (Н. Мойсеюк);

– „та частина культури та соціального досвіду людства, яку суспільство спрямовує на створення вихідних можливостей для самовизначення підростаючої особистості з метою її автентичної самореалізації в умовах гармонізації внутрішньо особистісних та загальносуспільних інтересів” (С. Пальчевський, І. Зайченко).

Зрозуміло, що зміст освіти не залишається незмінним. Розвиток суспільства, зміна мети і завдань навчання і виховання підростаючого покоління тягнуть за собою і зміну змісту освіти.

О. Савченко *зміст загальної середньої освіти* визначає як історичну категорію, своєрідну модель реалізації вимог суспільства до підготовки людських поколінь до життя. У змісті освіти враховуються актуальні й перспективні потреби суспільства, а також освітні запити окремих особистостей [4, с. 322].

Зміст загальної середньої освіти знаходив своє конкретне вираження в навчальному плані, програмах і підручниках.

Структурно зміст загальної освіти включає в себе систему знань, умінь та навички, досвід творчої діяльності, досвід ціннісного ставлення [7, с. 149].

У радянській дидактиці було визначено, що основу побудови змісту навчальних планів складає навчальний предмет. Теорію навчального предмета розробляли А. Сохор, І. Журавльов, Л. Зоріна, С. Ледньов та ін.

Навчальний предмет – це дидактично обгрунтована система знань, умінь і навичок, відібраних з відповідної галузі науки чи мистецтва для вивчення в

навчальному закладі, основна структурна одиниця навчально-виховного процесу; один із засобів реалізації змісту освіти [8, с. 488].

Як зазначає сучасна українська дослідниця Н. Ярош, важливою теоретичною умовою розбудови суспільствознавчої освіти на предметній основі у другій половині ХХ ст. було „обґрунтування концептуалізації курсу суспільствознавства. Воно здійснювалося за тими ж критеріями, які застосовувалися до усіх шкільних предметів – в основу покладалися відправні категорії, що давали власну назву тій чи іншій галузі знань і в яких більш менш виразно віддзеркалювалася специфіка предметної сфери дисципліни” [11, с. 326]. Відповідно до цих критеріїв шкільні предмети за своєю концептуалізацією дослідниця, на основі підходу, запропонованого В. Скибою, поділяє на три типи: монопредметні, діапредметні, поліпредметні.

Український науковець В. Скиба так характеризує навчальні предмети: монопредметні – вказують на те, що межі цієї теоретичної системи обмежуються предметом однієї науки. Діапредметні віддзеркалюють синтез предметних сфер двох наук (економічна географія). Поліпредметні – в яких окреслюються предметні поля трьох і більше наук (математика, природознавство) [9, с. 42].

Очевидно, що поліпредметним був запроваджений в радянській школі навчальний предмет „Суспільствознавство”.

Як зазначає Н. Ярош, суспільствознавство було різновидом «найбільш складних поліпредметних шкільних курсів, що поєднував у собі не тільки споріднені, а й відмінні за своїм змістовим наповненням гуманітарні та природничі науки. Крім того, цей курс включав низку наук, які взагалі не входили до навчального плану школи, як, наприклад, філософія та політекономія» [11, с. 326].

В радянській дидактиці останньої третини ХХ ст. одні вчені вважали абсолютно необхідним у змісті навчального предмета, крім освітнього матеріалу, яким повинні оволодіти учні, вказати „вироблені людством узагальнені способи дії з цим матеріалом” (розумові дії), яким в першу чергу потрібно навчати учнів

(П. Гальперін, О. Запорожець, Д. Ельконін). Інші вважали, що в змісті навчального предмета „слід вказати типи пізнавальних і практичних завдань, які повинні навчитися вирішувати учні кожного класу” (М. Скаткін).

Радянська дидактика при відборі і конструюванні змісту навчальних предметів, враховуючи навчально-виховні завдання школи і вікові особливості учнів, встановлювала раціональне співвідношення між фактами і узагальненнями; відбирала теорії і провідні ідеї, які вважалися ключем до розуміння безлічі окремих фактів і забезпечували діалектико-матеріалістичне розуміння певної сфери діяльності, служили керівництвом до пізнавальної і практичної діяльності і мали виховне значення, визначали глибину, з якою могли бути висвітлені ті чи інші закони, теорії на конкретному ступені навчання.

Поняття „зміст шкільної суспільствознавчої освіти” є похідним від поняття „зміст освіти”. Виходячи із сучасного вітчизняного Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, поняття **зміст шкільної суспільствознавчої освіти** ми можемо визначити як систему змістових ліній суспільствознавчого компонента: людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері, людина в економічній сфері, людина в культурно-духовній сфері.

Для змісту сучасної шкільної суспільствознавчої освіти, базовими науками у контексті формування знань, умінь і навичок в учнів є філософія, економічна наука, соціологія, політологія, соціальна психологія, правознавство.

Оволодіння основами філософії допомагає школяреві правильно орієнтуватися у світі пізнання і людських цінностей, а також знайти своє місце в житті. Значення і необхідність вивчення філософії в школі пояснюються головним чином тим, що вона відповідає на питання, як правильно мислити, як гідно жити. Розуміння сутності соціальних процесів дає соціальна філософія.

Основи економічних знань та відповідні вміння і навички необхідні для формування у підлітка адекватного сприйняття економічної ситуації в країні і в світі. Вони також є інструментом, який випускник загальноосвітньої школи зможе використовувати для правильного вибудовування своїх відносин з

майбутнім роботодавцем, колегами по професійній діяльності, державними і комерційними економічними структурами.

Соціологічні знання та відповідні вміння і навички покликані сприяти формуванню всебічного погляду на суспільні процеси, створюючи каркас соціального мислення як системного розуміння об'єктивних і суб'єктивних елементів соціальних тенденцій. Цілісне системне соціологічне мислення допоможе молоді зайняти активну соціальну позицію.

Зростання значення політології – науки про політику, устрій, розподіл та здійснення влади – визначається тим, що від суми індивідуальних політичних позицій, від свідомого політичного вибору громадян залежить доля країни, а отже, і власна доля кожної людини. Зміцнення демократії в Україні неможливо без затвердження у свідомості більшості населення демократичних цінностей, що розкриваються політологією.

Соціальна психологія відіграє важливу роль у визначенні випускником свого місця в суспільстві та формуванні його позиції по відношенню до суспільства, при цьому її вага збільшується у зв'язку з ускладненням в наш час міжособистісних відносин, значенням організації взаємодії людей у великих і малих групах.

Оволодіння базовими знаннями та відповідні вміннями і навичками з права – обов'язковий елемент розвитку соціально активної особистості, яка має необхідний для сучасного суспільства рівень правосвідомості та правової культури. У свою чергу, це виховує внутрішню переконаність у необхідності дотримання норм права, відповідальне і шанобливе ставлення до прав і свобод інших осіб, громадянську позицію.

Г. Чернова зауважує, що зміст шкільної суспільствознавчої освіти не має постійного характеру, оскільки змінюється у зв'язку з розвитком самого суспільства і суспільствознавчих наук. Методика навчання суспільствознавства покликана здійснити оптимальний відбір найбільш важливих його елементів. Обов'язковий зміст суспільствознавчих дисциплін, необхідний для вивчення в школі, визначається державним стандартом. Воно засвоюється учнями за

допомогою певної методичної організації навчання, що включає в себе урочні, позаурочні, позашкільні заняття і міжпредметні зв'язки [10, с. 18 – 19].

Інтегрованість суспільствознавчої освіти виявляється і на предметному (поліпредмет), і на міжпредметному рівнях. В. Ільченко вважає, що інтегративний підхід в освіті – це підхід, що веде до доцільного об'єднання елементів змісту освіти у цілісність. Результатом інтегративного підходу можуть бути цілісності знань різних рівнів. Інтегративний підхід реалізується під час вивчення інтегрованих курсів чи окремих предметів з освітньої галузі, коли цілісність знань формується завдяки інтеграції їх на основі спільних для всіх предметів понять, застосуванню методів і форм навчання, контролю і корекції навчальних досягнень учнів, що спрямовують навчальний процес на об'єднання знань [4, с. 356].

О. Дятлова в дисертації з проблем інтеграції змісту шкільного суспільствознавства у 20-х – 30-х роках ХХ ст. зазначає, що поняття «інтеграція змісту освіти» можна розглядати як „об'єднання певних елементів навчального змісту на основі науково обґрунтованих підходів, що визначаються необхідністю утворення у свідомості учнів системи знань і уявлень про людину і суспільство як основи цілісного світогляду. Отже, метою інтеграції змісту освіти є формування в учнів такого світогляду, що водночас сприяє підвищенню рівня їх розумової активності” [3].

Дослідниця ввела в обіг нове педагогічне поняття „*інтегративний підхід в освіті*” для визначення побудови змісту (окремого предмета або освітньої галузі) у вигляді дидактичної моделі, що розробляється на основі обґрунтованого поєднання елементів знань з різних предметів і реалізується з використанням інтегрованих форм і методів організації навчання [3].

Отже, в історико-методичному контексті, відповідно до теми нашого дослідження, поняття „*зміст шкільної суспільствознавчої освіти*” ми будемо розуміти як систему інтегрованих наукових знань, умінь і навичок, способів навчальної діяльності, формалізованих в навчальних програмах, яка викладалася в межах моно- і поліпредметних навчальних предметів суспільного

і соціального спрямування (виключаючи історію) і забезпечувала розвиток здібностей школярів, формування їх світогляду, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя і праці. Вивчення історіографії означеного поняття є *предметом наших подальших досліджень*.

Література

1. **Бакка Т. В.** Підготовка студентів до викладання суспільствознавчих дисциплін у середніх загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Т. В. Бакка. – К., 2008. – 20 с.
2. **Гончаренко С. У.** Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. **Дятлова О. М.** Інтегративний підхід до навчання суспільствознавства в загальноосвітніх школах України (20-ті – 30-ті рр. ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Олена Миколаївна Дятлова. – К., 2008. – 221 с.
4. **Енциклопедія освіти** / Акад. пед. наук України : головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. **Коджаспирова Г. М.** Словарь по педагогике / Галина Михайловна Коджаспирова, Алексей Юрьевич Коджаспиров. – М. : ИКЦ „МарТ” ; Ростов н/Д : Издат. центр „МарТ”, 2005. – 448 с.
6. **Михайличенко О. В.** Класифікація наук та визначення поняття суспільно-політичних дисциплін / О. В. Михайличенко // Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал, вип.1 / Заг. ред. О. В. Михайличенко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 130 с. – С. 4 – 14.
7. **Педагогика** : педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / С. А. Смирнов, И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов и др.; Под ред. С. А. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М. : Издательский центр „Академия”, 2000. – 512 с.

8. **Российская** педагогическая энциклопедия в двух томах: / Гл. ред. В. В. Давыдов. – М. : Большая российская энциклопедия. Том II (М–Я). – 1999. – 672 с.
9. **Скиба В.** Суспільствознавчі дисципліни: концепція викладання / Валерій Скиба // Рідна школа. – 1997. – № 9. – С. 41–47.
10. **Чернова Г. А.** Методика преподавания обществознания в начальной школе : учеб. пособие для студентов средних проф. учеб. заведений / Г. А. Чернова, Л. Г. Жукова, И. В. Митюкова. – М. : Издательский центр „Академия”, 2008. – 240 с.
11. **Ярош Н. В.** Розвиток теоретико-методологічних та організаційних засад суспільствознавчої освіти школярів (кінець 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Н. В. Ярош // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 4. – 366 с. – С. 326–330.

Areshonkov V. Yu.

The „Content of Social Education” in the Conceptual System of the Historical and Methodological Research

The author makes an attempt to determine the concept „content of social education” in the conceptual system of the historical and methodological research. It is concluded that the content of social education in the Soviet secondary school is to be considered as a system of integrated scientific knowledge and skills, as well as the means of scientific activity formalized in syllabus. This system provides development of students’ skills, formation of their world outlook, morality and behavior and preparedness to social life and work.

Key words: social science, content of education, content of social education, school subject.

Відомості про автора

Арешонков Володимир Юрійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри правознавства та спеціальних історичних дисциплін Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2013 р.
Прийнято до друку 26.04.2013 р.